

AZ IRODALMI ÉLET A BACH-KORSZAKBAN.

(Második, befejező közlemény.)

Lássuk most nagyjából ennek a korszaknak nem-szép-irodalmi, de regény- és novellairodalmunk szempontjából figyelembe veendő könyvtermelését.

Heckenast Gusztáv 1850 elején megindította az *Újabbkori ismeretek tára* c. lexikont; füzetekben jelent meg (egy kötet hat füzetből állott), s 1855 szeptemberében fejeződött be a hatodik kötettel. Az első kettőt Tóth Lőrinc, a többbit Pákh Albert szerkesztette — ez maga is sok cikket irt bele.¹ Jeles munkatársai voltak. Ennek folytatása volt a *Jelenkor* c. szintén füzetekben megjelenő egykötetes lexikon, mely 1856-ban indult meg s 1858-ban lett teljessé. Tóth Lőrinc szerkesztette.² Ugyancsak Heckenast adta ki az *Ismerettár* c. képes lexikont «a magyar nép számára»; 1857-ben indult meg Tóth Lőrinc szerkesztésében, s 1864-ben fejeződött be a 10. kötettel.³ Korszakunk végén (1859) indult meg a Szent István-Társulat kiadásában az *Egyetemes magyar encyclopaedia*; Török János szerkesztette, s csak 1876-ban végződött be a 13. kötettel. Ezekben a lexikonokban, melyeket szépíróink is haszonnal forgattak, sok az értékes anyag.⁴

Regényíróink és novellistáink meg az olvasó közönség a kritikán kívül az irodalomtörténetből tanulhattak legtöbbet. Ves-sünk tehát ennek fejlődésére is egy futó pillantást.

«Irodalomtörténetünk atyjának», Toldy Ferencnek munkássága ebben a korban vált igazán nagyarányúvá. Páratlan szorgalommal hordta össze irodalomtörténetünk anyagát. Kiadta többek közt Faludi Ferenc, Zrinyi Miklós, Székely István és Heltai Gáspár munkáit, a Katalin-legendát, a Nádor-kódexet, s régi irodalmunk sok más termékét, Bajza verseit, a magyar remekírók gyémántkiadásának köteteit és megindította *A magyar nemzet classicus íróinak* negyvenkötetes sorozatát (1859-ben). Bevezetéseiben és tömérdek tanulmányában, melyek legnagyobbbrészt a maga szerkesztette Új Magyar Múzeumban és a

¹ H. 1850. márc. 4., H. 1855. szept. 14., Új Magyar Múzeum. 1850. 236. Színyei: *Magyar írók*. Pákh. A. és Tóth L. alatt.

² PN. 1856. nov. 15. Színyei: *Magyar írók*. Tóth L. alatt.

³ PN. 1857. márc. 18.

⁴ Igen kívánatos volna, ha valaki megírná a magyar lexikográfia történetét. Rendkívül értékes szellemtörténeti tanulságokkal járna.

Magyar Akadémiai Értesítőben jelentek meg, óriási, addig ismeretlen anyagot tárt fel. Megindította a rendszerezés nagy munkáját is *A magyar nemzeti irodalom történetében (0- és középkor)*¹ és *A magyar költészet történetében* (1854).² Iskolák számára írta *Magyar chrestomatiáját* (1853) s *A magyar nyelv és irodalom kézikönyvét* (alcíme: *A magyar költészet kézikönyve*), mely életrajzokban és jellemző verses és prózai szemelvényekben mutatta be a magyar irodalom történetét (I. 1855. II. 1857). Az utóbbi különösen fontos volt abban a korban, mikor Ferenczy Zsigmond Jakab gyenge összefoglalásán (1854) és Lonkay Antal olvasókönyvén (1855) kívül nem volt más irodalomtörténeti kézikönyvünk. Az ő rendszeres kézikönyve csak 1864—1865-ben jelent meg.

Vele egy időben más jeles elmék is dolgoztak irodalomtörténetünk szépen emelkedő épületén: Greguss Ágost könnyed tollal írt írói arcképeivel (*Jeles írók csarnoka*, a Pesti Napló tárcájában 1853—5.), br. Kemény Zsigmond eszmékben gazdag tanulmányaival (*Élet és irodalom*. 1853. *Eszmék a regény és dráma körül*. 1853. *Arany Toldija*. 1854.), Gyulai Petőfi első nagyszabású értékelésével³ Erdélyi János huszonöt év irodalmának (1830—1855) áttekintésével.⁴ Nem szabad figyelmen kívül hagynunk a főntebb méltatott kritikákat sem, mert nem egy, akkor csak időszerűnek vagy szubjektívnek tetsző megállapításuk később általánosan elfogadott irodalomtörténeti értékeléssé emelkedett. Toldynak kissé konzervatív felfogása, tudományosan száraz, merev, s nem egyszer elfogult értékelésével szemben ők képviselték a modernebb, hajlékonyabb felfogást, a mélyebbre ható elemzést, a kifinomultabb műérzéklet. Arany János ekkor még csak két nagyértékű verstani tanulmányával járult a magyar költemények helyesebb megértéséhez,⁵ de 1857-ben írta már tanulmányát *Naiv eposunkról*, s 1859-ben dolgozott *Bánkbán-tanulmányán* és *Zrinyi és Tassóján*, mely a *Szigeti veszedelem* legelső mélyen járó fejtegetése és világ-irodalmi keretébe való beleillesztése.

Nevezetes eseménynek mondhatjuk egy új, modern írói lexikonnak megjelenését: a Ferenczy Jakab és Danielik József *Magyar írók* c. «életrajz-gyűjtemény»-ét (I. 1856. II. 1858.), melyet a Szent István-Társulat adott ki — 1525 életrajzot tartalmazott. Hasznos volt a Heckenast által kiadott *Magyar*

¹ I. és II. köt. 1851; 1852-ben már 2. kiadása jelent meg. Sajnos, félben maradt, folytatásából csak egy füzet jelent meg 1853-ban.

² Egyetemi előadásai. Előbb a PN. tárcájában jelent meg 1853—1855-ig.

³ *Petőfi és lyrái költészetünk*, Új M. Múzeum. 1854.

⁴ *Egy századnegyed a magyar szépirodalomból*. PN. 1855.

⁵ *Valami az asszonánczról* (teljesen először az Új M. Múzeumban, 1854.) s. *A magyar nemzeti versidomról*. (U. ott 1856. és a nagykörsi ref. gimnázium értesítőjében.)

írók arcképei es életrajzai is (1858) — 40 író t foglalt magában — valamint a Hölgyfutár műmellékleteként kiadott *Arckep album* (I. 1855. II. 1856), 48 arcképpel, életrajzi adatokkal, sőt szemelvényekkel.

Tudtommal ekkor keletkezett a legelső iskolai jegyzetes kiadás: Kisfaludy Károly *Szeget szeggel* c. vígjátéka, melyet kiadója, Glatz Gyula, nagyszebeni gimnáziumi tanár, német életrajzzal, nyelvi magyarázatokkal és egy kis szótárral látott el. A szebeni ev. gimnáziumban használták a magyar nyelv tanítására.¹ Br. Kemény Zsigmond örömmel mutatott rá² tudományos irodalmunk fejlődésére: több tudományos könyv jelenik meg, mint azelőtt, köztük nagyterjedelmű munkák, s belső értékük is magasabb az eddigieknél. Ez a megállapítása főként a történetíráshoz vonatkozott, mely ebben az időben igazán magas színvonalú műveket is alkotott. Kemény arra is rámutatott, hogy történeti regényíróink fejlődésére üdvös hatása lesz a régi krónikák kiadásának. Hozzátehetjük, hogy a történetírás fejlődése általában erősen fejleszti a történeti regény- és novellairást, hiszen az írók így több és jobban feldolgozott anyagból merithetnek.

Itt csak röviden mutathatunk rá e korbéli történetírásunk fejlődésére. Legelőször Szalay László kiváló *Magyarország történetét* kell megemlítenünk, melynek I—IV. kötete Lipcsében (1852—54), az V. és VI. pedig Szalay hazatérése után itthon jelent meg (1857—59). Sajnos, a nagyszabású munka félben maradt. — Az emigráns Horváth Mihály nem vehetett tevékeny részt történetírásunkban, csak 1848 előtti művei voltak forgalomban, hatkötetes nagy történelme pedig csak 1860-ban indulhatott meg. — Teleki József gr. *Hunyadiak kora Magyarországon* c. hatalmas méretű monografiájának kiadása is ebben a korban történt Szabó Károly közreműködésével, 1851—1857-ig nyolc kötete jelent meg, a többiek későbbben. Teljesen befejezve ma sincs. — Nagy Iván nagyszabású családtörténeti lexikona: *Magyarország családai* 1857-ben indult meg füzetekben, de csak 1865-ben fejeződött be a 12. kötettel. — Nevezetes könyv volt még a *Magyar szónokok és statusférfiak* (1851), melyet Csengery Antal adott ki, s melybe br. Kemény Zsigmond írta a Széchenyi Istvánról és a két Wesselényiről szóló történeti arcképeket, ekkori történetírásunknak talán legmélyebb és legművészebb alkotásait. Szalay történetéről írt cikke (1853) is kiváló a maga nemében.

Hasznosak voltak az erdélyi történetbúvár, Kőváry László gyűjteményei is: *Erdély régiségei* (1852) és *Száz történelmi rege*

¹ PN. 1852. dec. 10.

² Többször idézett tanulmányában. — A PN. megállapítja, hogy az 1857-i tudományos irodalom sokkal értékesebb a szépirodalomnál.

(Kolozsvár, 1857). A folyóiratok hasábjain¹ megjelent tanulmányokban is sok értékes anyagot hoztak napfényre történetíróink; közülük csak Szilágyi Sándort, Szabó Károlyt és Salamon Ferencet említjük, kik már ekkor megkezdték később nagyszabásúvá vált történetírói munkásságukat.² Nevezetesek e kor történeti kútfőkiadványai is: Cserei históriája, Szalárdi János *Síralmas krónikája*,³ Kemény János és Bethlen Miklós önéletírása⁴ és az Akadémia nagy kiadványsorozata.⁵

A világtörténelmet inkább fordítások képviselték, így Cantù Cézár világtörténete, Macaulay *Anglia története*, Thierry Amadé *Attilája* stb. — Művészettörténetünk akkor még csak lassan bontakozott néhány későbbi kiváló műtörténészünk és régészünk tanulmányaiban, nem hiába nevezi a Pesti Napló Ormós Zsigmond *Adatok a művészet történetéhez* c. munkáját (1859.) «irodalmunkban csaknem egyedül álló»-nak.

Földrajzi irodalmunk, ha nem vetekedhetett is a történetivel, szintén mutathatott fel érdemes, vagy legalább hasznos munkákat, ilyenek a szorgalmas, s már az előző évtizedben is sikerrel működő Fényes Eleknek művei: *Magyarország geographiai szótára*, 1851, (4 kötetben), *Az Ausztriai birodalom statisztikája és földrajzi leírása*, 1857, *Magyarország 1859-ben*, 1859–60 — az összes vármegyék leírását felölelte volna, de hét megye földmozgása után elakadt. Ilyenek Palugyay Imre *Magyarország történeti, földirati s állami legújabb leírása*, 1852–55 (4 kötet, félben maradt), a Kubinyi Ferenc és Vahot Imre szerkesztette gyűjtemény: *Magyar- és Erdélyország képekben*, 1853–54 (4 kötet), s Hunfalvy János: *Magyarország és Erdély eredeti képekben*, I. II. 1856–60 (a III. csak 1865-ben) c. munkája, mely németül is megjelent. A külföldet ismertető munkák: Vahot Imre: *A Nagy világ képekben*, 1855 (kétszáz képpel), Fényes Elek: *A török birodalom leírása*, 1854. Útirajzi-irodalmunk is föllendült. Ekkor jelentek meg gr. Andrássy Manó, Magyar László, Xantus János, Úrházy Cyörgy, Hámos Gusztáv és Kubinyi Lajos és gr. Kálnoky Dénes könyvei.⁶

Feltűnő, hogy az ötvenes években íróink milyen sokat foglalkoztak a néppel. Valószínű, hogy ez még a negyvenes

¹ Történelmi tárgyúak a Magyar Történelmi Tár (1855-ben indult meg Toldy szerkesztésében) és az Archaeologiai Közlemények (1859).

² Br. Eötvös József európai híri állam- és társadalombölcseleti műve (*A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra*, 1851, 1854) nem szorosan vett történelmi mű, Ipolyi Arnold *Magyar mythológiája* (1854) néptudományi szempontból jelentős.

³ Az *Újabb nemzeti könyvtárban*.

⁴ Szalay László kiadásában.

⁵ *Magyar történelmi emlékek* 1857-től 1860-ig 13 kötete (6 k. Okmánytár, 7 k. Írók) jelent meg.

⁶ L. még Berzeviczy id. munkájának értékes áttekintését tudományos irodalmunkról. II. 467–81.

évek demokratikus irányzatának utóhatása, másrészt azzal magyarázható, hogy a Bach-rendszer az osztrák-ellenes nemesség ellensége lévén, szintén szeretett demokratikusnak, a népérdekek védőjének látszani. Ezért a magyar középosztály fokozottan iparkodott tenni valamit a népért — legalább irodalmi téren, nehogy elveszítse irányító hatását a népre. Végül az üzleti érdek is belejátszott a dologba, mert a népies kiadványok kelendők voltak, legalább is közülük némelyek. Pompéry János 1856-ban azt állapítja meg, hogy míg szépirodalmi lapjaink is alig tudják magukat fenntartani az előfizetésekből, a népies vállalatoknak viszont ezer meg ezer előfizetőjük van.¹ A Budapesti Hírlap az «irodalmi körjelek» közé számítja, hogy az olcsó népies irodalom «rendkívüli, csaknem lázas életnek indult.»² Br. Eötvös József a *Növérékben* (1857)³ szintén nem szól valami nagy lelkesedéssel a népies irodalomról, noha maga is írt népies novellákat. A korszak folyamán ezek a néplapok jelentek meg: Katholikus Néplap (1850—), Népbarát (1850. Kolozsvárt, csak félévig), Polgár és Gazdabarát (1850), Magyar Néplap (1856—), Kalauz (1858—), Társalgó (1858), mely hamarosan beleolvadt a Hírmondóba (1858—), Két Garasos Ujság (1858—59), folytatása a Képes Ujság (1859), Falusi Gazda (1857—, eleinte füzetes vállalat volt). A Vasárnapi Ujságot nem tekinthetjük egészen néplapnak. Ezekon kívül se szeri, se száma a legkülönbözőbb füzetes vállalatoknak, melyek mind a népet akarták komolyan vagy mulattatva oktatni és mindenféleképen felvilágosítani. Ilyenek: Vas Gereben és Atádi Vilmos: *A falu könyve* (1851) és *Falusi esték* (1853—54), a Csengery és Kemény Zsigmond szerkesztette *A magyar nép könyve* (1854—56), ez volt a legértékesebb valamennyi között, első füzetébe br. Eötvös, Gyulai, Jókai írtak novellákat, de azután hamar lehanyaglott, s csak fordításokat közölt, Friebeisz István: *A magyar nép könyvtára* (1854—55), Vahot Imre: *Mátyás diák könyvesháza* (1857), Vas Gereben: *Peleskei nótárius* (1857, csak 1 füzet), *Protestáns népkönyvtár* (1857), Boross Mihály: *Nyugalom órái* (1856, csak 1 füzet), *Boross 6 krajcáros könyvtára* (1857), Boross: *Boldogházi esték* (1857—58).

Külön ki kell emelnünk Heckenast Gusztáv *Vasárnapi könyvtár* c. jeles vállalatát, mely Hajnik Károly szerkesztésében jelent meg 1856—59-ig 30 füzetben. Eleinte kitűnően ment, első évfolyamából (10 füzet) 12.256 példányt küldtek szét 1256 városba és faluba,⁴ de az érdeklődés fokozatosan csökkent, úgyhogy a kiadó három évi kiadása után «részvét hiánya miatt» kénytelen volt megszüntetni.⁵ Tartalma igen gazdag volt. A magyar szépirodalomból közölte Kisfaludy Sándor regéit,

¹ PN. 1856. jan. 3. — ² BH. 1856. ápr. 25. — ³ Első könyv, 8. fejezet. — ⁴ Vas. Ujs. 1856. dec. 21. — ⁵ H. 1859. febr. 19.

Kisfaludy Károly víg elbeszéléseit, újabb költők verseit, Jókai és br. Jósika novelláit, a külföldi szépirodalomból a következőket: Zschokke: *Boldogháza*, Gotthelf Jeremiás: *András a szolgálgegy*, Goldsmith: *A vékfüldi pap*, Defoe: *Robinson Crusoe*, Bernardin de St. Pierre: *Pál és Virginia*, francia mesék. Történelmi tárgyú füzetekben jelent meg Szalay: *A tatárjárás Magyarországon*, br. Jósika: *Hunyady Mátyás király*, Jókai: *A legvitézebb huszár* (Simonyi öbester élete), Gaal József: *Gróf Benyovszky Móríc élete és viszontagságai és Rontó Pál élete és viszontagságai*, Peru fölfedezése és elfoglalása, Fényes Elek: *Szigetvár ostroma*, Pálffy Albert: *Attília, Isten ostora*. Néhány ismeretterjesztő füzete is volt. Sajnos, hogy kiváló dolgozó-társai s magas színvonalú tartalma sem menthették meg a bukástól. Ennek oka leginkább az lehetett, hogy különböző közönséget akart kiszolgálni: a népet, az ifjúságot és részben a műveltebb olvasókat is. A népnek azonban sok füzete túlságosan magas színvonalú és drága volt, a műveltebbeknek pedig talán mint szerényebb kiállítású népkönyvtár nem kellett.

A sorozatos vállalatokon kívül még számos nép számára írt regény, elbeszélésgyűjtemény és vegyes tárgyú kötet és füzet jelent meg. Rengeteg volt ezeken kívül a nép számára kiadott olcsó naptár telve apró, mulattató és oktató közleményekkel, vallásos, erkölcsi és egyéb tanácsokkal. Igen népszerű volt köztük az *István bácsi naptára* (1856-tól), melyet Májér István szerkesztett.

Sokat írtak a nép számára: Boross Mihály, Májér István, Garay Alajos, Vas Gereben, Atádi Vilmos, Szabó Imre, Tánicsics Mihály.

Hogy ez a nagy népies irodalom csak részben érte el a célját, az természetes. Sok volt benne a selejtes, műkedvelő íróktól való, sok a túlságosan tudakos és oktató, sok a nép gondolkodását és nyelvét eltorzító. A Szépirodalmi Közlöny ki is emelte, hogy az úgynevezett népies irodalom inkább a papok, tanítók, jegyzők s tehetősebb gazdák számára való, az igazi szegény népnek nem írnak.¹ Ebben sok volt az igazság. A nép bizonyára szívesebben olvasta a kalendáriumokat és a ponyvairodalom olcsó és selejtes termékeit, melyekkel a vásárokon elhalmozták az élelmes kiadók. Kónyi János *Artatlan mulatsága* és *Várta mulatsága* még ekkor is kapós olvasmányok voltak — bizonyítják ötvenes évekbeli új meg új kiadásai. Igen sok ponyva-történetet adott ki Réthy Lipót vidéki nyomdász, Pesten pedig Bucsánszky Alajos ontotta százszámra *Tatár Péter* (Medve Imre) verses históriáit 1855-től kezdve, 1857-től kezdve pedig *Tatár Péter regekunyhója* címen 80 lapos füzetes sorozatot indított minden füzetben. hét-nyole «regével.» 1859-ig

¹ Szépirodalmi Közlöny. 1858. jún. 10.

már 15 füzete jelent meg, s azután is folytatódott évtizedekig. A sajtó hiába kelt ki ez ellen a «ponyvairodalom» ellen: legkínosabb rímek, legprózaibb, konyhai nyelv, siralmas történetek à la Flórenc, Brunswik... minek «e rongyokért» pénzt adni.¹ A nép természetesen nem vett tudomást e lesújtó bírálatról, s tovább is gyönyörködött Tatár Péter «remek»-eiben.

E túlságosan is «virágzó» népies irodalom mellett egy jóval kisebb, de igen kelendő és népszerű adoma-irodalom is virágzott a Bach-korszakban. A magyar mindig anekdotázó kedvű volt, ennek a kornak bús magyarja pedig — úgy látszik — még szívesebben adomázott és olvasott adomákat. Ekkor indította meg az adoma nagy mestere, Jókai² az első életrevaló magyar élelaptop (Lauka Charivari Dongója 1848-ban rövid-életű kísérlet volt csak), az Üstököst (1858). Ennek előfutárai voltak a vegyes tartalmú humorisztikus gyűjtemények: Beöthy László *Puncs* (3 füzet), *Nesze semmi, fogd meg jól!*, *Laci konyha*, *101 Cholera csepp!*, Beöthy László *mint pesti arszlán* c. füzetei, Jókainak *A nagy tükör* c. füzetes vállalata, s *Kakas Márton albuma* (csak 1 füzet) és néhány humorisztikus naptár: *Ördög naplója*, *A ki vesz annak lesz!* (Beöthy naptárai), *Bolond Miska naptára*, *Zöld ördög naptára*, s általában a rendes naptárakban megjelent ezer és ezer adoma. Önálló adomagyűjtemény is sok jelent meg ebben a korban: Aszalay József, Jókai, Vas Gereben és mások adomás könyvei.

Ifjúsági irodalmunkról kevés a mondanivalónk. Brassay Sámuel és Gönczy Pal próbálkozott ifjúsági ujsággal. Amazé, a Fiatalság Barátja (1851), egy évig élt, emezé, az Ifjúság Lapja, 1853—54-ig tengődött, s akkor megszűnt az előfizetők hiánya miatt.³ Hasonló sorsra jutott az *Ifjúsági Plutarch* c. vállalat, melyet a pápai katolikus gimnázium tanárai — köztük Vaszary Kolos — adtak ki (I. 1858. Eger. II. 1859. Bécs). Tanulságos és erkölcsnemesítő életrajzokat tartalmazott. Egy-két írónk megpróbálkozott eredeti ifjúsági regény írásával, pl. Remellay Gusztáv és Györy Vilmos. Ney Ferenc is folytatta az előbbi korban megkezdett ifjúsági írói működését. Schmid Kristóf híres ifjúsági novelláinak magyar gyűjteménye már 1847-ben megindult, 5—10. kötete 1850—51-ig jelent meg, 1859-ben pedig új sorozata indult meg. A másik népszerű német ifjúsági elbeszélő, Hoffmann Ferenc munkáit 1857-ben kezdték fordítani. Ifjúsági irodalmunk általában nagyrészt fordításokból állott.

Irodalmi társulataink közül az Akadémia — működésének 1858 végéig tartó erős korlátozottsága ellenére is — élénk

¹ MS. 1856. dec. 2.

² György Lajos szépen mellátta ebbeli érdemeit *A magyar anekdota története és egyetemes kapcsolatai* c. jeles művében. 1934.

³ Új Magyar Múzeum. 1854. II. 95. Az 1852-ben megindult katolikus Családi Lapoknak is volt ifj. rovata, az *Ifjúsági csarnok*.

munkásságot fejtett ki ülésein, melyekről az egykorú lapok állandóan részletes tudósításokban számoltak be (nem úgy, mint manapság) és a tudományos munkák és folyóiratok kiadása terén (Akadémiai Értesítő folytatva 1850-től, Új Magyar Múzeum 1850-től stb.). Támogatása nélkül a magyar tudomány igen szomorú állapotba került volna.

A Kisfaludy-Társaság hiába tett kísérleteket alapszabályainak megerősítésére, minden ebbeli törekvése megtört a kormány ellenállásán. Csak néhány kiadványával adhatott némi életjelt magáról. Ez a kényszerű és szomorú tetlensége csak 1860-ban szűnt meg.¹ Az 1848-ban megindult Jó és olcsó Könyvkiadó Társulat 1852-ben Szent István-Társulat nevet vett fel. Jókai 1856-ban nagy elismeréssel szólt működéséről: százezerre menő népszerű könyvet oszt szét évenként ingyen vagy csekély árért.² (Korszakunk végén 6099 tagja volt.)

A szabadságharc előtt dolgozó nyomdák közül a Bach-korszakban is folytatták munkájukat: az egyetemi nyomda (a Várban), Bagó Mártoné (a Vizivárosban), Landerer és Heckenasté, (mely 1852-ben a Hatvani-, a mai Kossuth Lajos-utcából az Egyetem-utcába költözött), Trattner—Károlyié (az Uri-, ma Petőfi Sándor-utcában, a ma is fennálló, kétudvaros Trattnerházban), Beimelé, mely Kozma Vazulével egyesült (a piaristák épületében). Nagyobb nyomdák voltak még Herz Jánosé (az Országúton, a mai Múzeum-körúton), Emiché (az Uri-utcában), Müller Emilé (a Szervita-téren) és Bucsánszky Alajosé (az Ösz-, ma Szentkirályi-utcában).

A régiebb könyvkereskedések közül e korban is megvoltak a következők: Eggenberger (a Barátok-, ma Ferenciek-terén), Hartleben (a Váci-utcában), Emich (az Uri- és Kigyló-utca sarkán, innen 1855-ben az Uri-u. és Kristóf-tér sarkára költözött), üzletét utóbb Pfeifer Ferdinánd vette meg, Geibel (a Kristóf-téren), Heckenast (a Váci-utcában, majd a Kalap-, ma Irányi-utca és a Barátok tere sarkán), ifj. Kilián György (a Váci-utcában), Müller Gyula (a Szervita-téren) Magyar Mihály (az Egyetem-utcában), Lantosy és Lampel Róbert (az azóta megszűnt Városház-téren), id. Kilián és Weber (az Aranykéz-utcában). Volt egy zsidó-nyelvű vallásos könyveket áruoló kereskedés is a Király-utcában és több antiquarium — tulajdonosaik mind zsidók voltak. Kölcsonkönyvtára Heckenastnak és Lampelnek volt.³ 1857-ben nyílt meg Ráth Mór könyvesboltja a Váci- és Kishíd-utca, ma Türr István-u. szögletén.⁴

¹ L. Kéky Lajos: *A Kisfaludy-Társaság története. A százéves K. T. c. emlékkönyvben.* 1936.

² Jókai: *Nemzeti haladásunk 1855-ben.* Vas. Ujság. 1856.

³ H. 1852. jan. 29.

⁴ H. 1857. jún. 3.

Kétségtelen, hogy bármennyire panaszkodtak is ellenük az írók, az ő áldozatkészségük és vállalkozó szellemük nélkül nem jelenhetett volna meg annyi kisebb-nagyobb ujság és könyv, mint amennyi megjelent a Bach korszakban. A könyvtermelés messze fölülmúlta a szabadságharc előttit. A Pesti Napló 1854-ben 571 könyvet sorolt fel,¹ 1855-ben pedig 674 volt a megjelent magyar könyvek száma.²

A könyvterjesztés ebben az időben még nehezen ment és lassú volt, pl. a Pestről augusztus 4-én útnak indított *Déliabá naptár* Kolozsvárra szeptember 16-án, Aradra november vége felé érkezett meg! A pesti könyvárusok a vidékieknek igen kis hasznot biztosítottak, melyből azoknak a fuvarát is fizetniük kellett. Ha egy könyvet sürgősen, postán akartak meghozatni, akkor ráfizettek az üzletre.³

A kiadókat 1851 óta kormányrendelet kötelezte, hogy minden nyomtatványukból egy példányt («kötelességi példány») küldjenek a Nemzeti Múzeum könyvtárába.⁴

Mielőtt befejeznők novella- és regényirodalmunk művelődéstörténeti hátterének felvázolását, még szólnunk kell röviden szépirodalmunk másik két főágáról: a verses költészetről (líráról és epikáról) és a drámai irodalomról.

A kor lírai költészetét a kortársak több gánccsal illették, mint dicsérettel. A Pesti Napló már 1852-ben kikelt a Hölgyfutár poétái ellen (itt jelent meg a legtöbb, s így legkülönbözőbb értékű vers): «Ezen verselő had par excellence Petőfi iskolájának szereti magát képzelni és nevezni.» Petőfi ugyan csak szétítne köztük. Székely József «kurtakocsmai és bordélyházi poesisét» különösen megróttá.⁵ Gyulai Pál *Petőfi Sándor és a lírai költészet* c. tanulmányában (1854), majd *Szépirodalmi szemléjében* (1855) mondott lesújtó ítéletet legtöbb lírikusunkról, Erdélyi János pedig a korszak végén (*A magyar lyra, 1859.*, az 1859-es Budapesti Szemlében).⁶ Vádjaik sokfélék és jogosultak voltak: Petőfi utánzása, eredeti tulajdonságainak túlságba vitele, elsekélyesítése, vidékiesség, póriasság, vad eredetieskedés, zseniáliskodás, éretlen pesszimizmus, izléstelen őszinteség, a kompozíció teljes hiánya («Ahol tetszik, abba hagyom. A rövid lesz lyra, a hosszabb elbeszélés, a leghosszabb epósz.» Erdélyi), a nyelvnek, verselésnek művészetlensége és pongyolasága stb.

Tömérdek vers jelent meg a lapokban elszórtan és a gombamódra termő verskötetekben. A költők nevének elsorolása is lapokra terjedne. Csak néhányat említünk. Lisznyai Kálmán

¹ PN. 1855. jún. 27. — ² Délibáb. 1856. jan. 6.

³ Friebeisz István: *Magyar könyvek kelendőségének akadályairól*. Délibáb. 1856. dec. 14.

⁴ Berzeviczy id. munk. II. 482. l. és H. 1854. jan. 18.

⁵ *Szépirodalmunk a forradalom után*. PN. 1852. II. 783. 789. 804. sz.

⁶ L. még Greguss: *Irodalmi körültekintés*. MS. 1855. júl. 6—szept. 30.

és Szelestey László voltak a fő «vidékieskedők.» Amaz a palócok, emez a vasmegyei Kemenesalja népének «lelkét» akarta belevinni líránkba minden vidéki sajátosságával együtt, s így Petőfi népiességét tösgyökeresen helyi színezetűvé hatványozni. Példájukat mások is követték a «néprajzi» líra terén, s így termettek a bakonyvidéki, rábaközi, hegyháti, gyöngyösvidéki, nagykúnsági stb. költők: Meáncsek, Csermelyi Sándor, Spetykó Gáspár és mások. Székely József a «szeszélyes» Petőfit túlozta dagályossá, Zalár József is a túlzók közé tartozott. A túlzásra, dagályra való hajlam még a vallásos költőkre is átragadt (Kemenes). Voltak azután több izléssel utánzó, kiknek már egyéniségük is megmutatkozott. Ilyen volt Tóth Endre és Losonczy László. Tóth Kálmánnak mélabúsan epedő és sokszor közvetlen hangú, kedves szerelmi dalaiban még kevesebb volt a Petőfi-utánzás és még több a tehetség. Ő már a kor jobb lírikusai közé tartozott, úgy mint Vajda János, kinek költészetéből később egészen eltűnt a Petőfi-hatás. Zordon, háborgó, nagy kérdésekkel meddőn viaskodó egyénisége még akkor nem bontakozott ki teljesen.

Íme az előbb még vigasztalan kép derülni kezd, hiszen nemcsak silány epigonok termettek a Bach-korszakban, (s még az ő verseikben is akadt érték: új szín, új hang), hanem tehetségesek is. S ha még tovább tekintünk, ott látjuk Arany János barátait, Szász Károlyt, Lévy Józsefet, Tompa Mihályt és Gyulai Pált. Ne feledjük, hogy ennek a kornak termékei a *Tornácomon*, *Őszi tájnak*, *Levél egy kibújdosott barátom után*, *A gólyához*, *A madár fiához*, *Isten akarata* (Tompa), vagy a *Szüreten*, *Szeretnélek még egyszer látni*, *Pókainé* (Gyulai). S mind- valamennyi közül magasan kiemelkedik a legnagyobbnak, Arany Jánosnak alakja. Vörösmarty elhallgatott, Petőfi elhalt, maga maradt a legnagyobbak közül. A lírában nem tudta pótolni őket, bár vannak versei, melyeket azok sem tudtak volna jobban megírni: a *Fiamnak* címűt melegebben, az *Osszelt* vérzőbb szívvel, a *Dantet* mélyebben. Verses epikánkat pedig ebben a korban emelte eddig senki által el nem ért magaslatra, hiszen ekkor jelent meg a *Toldi estéje* (bár előbb készült) *A nagyidai cigányok*, a *Katalin*, a *Bolond Istók* első éneke, s a kisebbek közül *A Jóka ördöge*, *A bajusz*, *Pázmán lovag*, *Keveháza*, *A fülemile*, *A hegedű*, *Szent László*, *Hatvani* — mind más, mind új, műforma, hang, nyelv tekintetében, s mind remek, s ekkor jelent meg balladáinak körülbelül fele.

Verses költészetünk kusza bozótjából íme sok kisebb-nagyobb szép és egészséges fa és nem egy hatalmas sudár emelkedett ki, melynek koronája külföldre is ellátszik.¹

¹ Jó tájékoztatást ad verses költészetünkről: Alszeghy Zsolt, *A XIX. század irodalma*, 1923. és Pintér Jenő *Magyar irodalomtörténete*. VI. 1933.

Ha regény- és novellairodalmunkkal összemérjük, meg kell állapítanunk, hogy csak ezen a téren termettek ebben a korban Br. Kemény Zsigmond, Gyulai és Jókai regényeivel és elbeszéléseivel azonos színvonalú, sőt néha ezeket fölül is muló alkotások.

Sajnos, drámairodalmunkról épen ennek ellenkezőjét kell mondanunk. Itt ilyen művekkel, vagy ezeket csak megközelítővel is, nem találkozunk.

Drámairodalmunk igen erős francia hatás alatt állt, egyrészt a francia romantikusok, másrészt a könnyűtollú vígjátékírók hatása alatt. Drámaíróink Hugótól, Dumas-tól s gyengébb társaiktól, vígjátékíróink pedig főként a nagy vígjátékgyárostól, Scribe-től tanultak, de tanulhattak Anicet-Bourgeois-tól, Bayard-tól, Dennerytől, Dumanoirtól, kik szintén százával írták darabjaikat, s más tucat-íróktól is.

A magyar színdarab-termés ez alatt a tíz év alatt aránylag igen csekély volt, a másfélszázad sem érte el. Igaz, hogy az operákkal agyonterhelt Nemzeti Színházban többet nem tudtak volna előadni, már pedig, mint Bayer helyesen mondja: «a Nemzeti Színház műsora jelentette a magyar drámairodalmat.»¹ A darabok közül legtöbb volt a vígjáték, azután a történeti dráma és népszínmű, társadalmi dráma alig került színre néhány.

Történeti drámáinkban a francia romantika túlzásai tombolnak. Dobsa Lajos pl. *Guttenbergjében* (1852) a derék nyomdászból félistent csinál: «Guttenberget, e félistent imádni tán, szeretni nem lehet» — mondja egyik alakja. «Átkozott legyen a boldogság — így szaval a másik — ha kívüléd lakik. Átkozott legyen az, aki e tanácsra ajkaidat betanítá. Átkozott legyek én, ha mennyben is, de nélküled föllelném üdvömet.»² Csupa dagály, túlzott érzelem, lehetetlen jellem. Nem csoda, hogy történeti drámáink fele megbukott. Legszebbek még Jókai drámái, főként *Könyves Kálmán* (1855) és *Dózsa György* (1857). Nem jó darabok ezek sem, megvan bennük a francia romantika hatásvadászata, szertelensége, érzélgése és hamis patosza, úgy-hogy az egykorú kritika (majd később Bayer is) könnyen rámutathatott hibáikra, de igazságtalanság ki nem emelni verses voltukat, helyenként Vörösmartyéra emlékeztető, igen szép költői nyelvüket, egy-két jól jellemzett alakjukat (a nagyra-vágyó, vakmerő, szenvedélyes és hálátlan Álmos, a gögös és elméskedő Szapolyai), sikerültebb jeleneteiket (Lőrinc pap durván elmés népszónoklata, a humoros népjelenet, a lantos lírai szépségű jelenete). Többi darabja is, *A varchoniták* c. novellájából

¹ *A magyar drámairodalom története*. II. 1897. 207. l. Bayer kitünő és teljes áttekintésének több adatunkat köszönhetjük.

² *Dobsa Lajos színművei*. 1853. II. 219. és 185. l.

készült *Dalma* (1852) és a *Carinusból* készült *Manlius Sinister* (1853), elhibázott munkák voltak, de Jókai kivételes költői képzelete ezekben is föl-fölragyogott s megkülönböztette őket a nem költő drámaírók munkáitól. Szigligetinek csak a Nagy Constantinus császárról szóló *Világ ura* (1856) c., Teleki *Ke-gyencére* emlékeztető drámája hasonlítható hozzájuk.

A társadalmi drámák közül még a legjobbak (Obernyik: *Anya és vétélytársnő*, 1850 és Kövér Lajos: *Celestina*, 1856) is gyöngék francia romantikájukkal, elrajzolt alakjaikkal. Hatásos jelenetek ezekben is vannak. A hatáskeltésnek színpadi mester-ségét jól eltanulták a franciáktól akkori drámaíróink, kik közül sokan színészek is voltak.

A kor legnagyobb népszínmű-sikerei Szigeti Józsefnek *Vén bakancsos és fia a huszára* (1855) kitűnő, talpraesett fő- és több jó mellékalakjával, hatásos jeleneteivel, és Szigligeti *Ci-gánya* (1853) voltak.

A vígjátékokban sok a franciából magyarra fordított alak és környezetrajz, de némelyikben már igazi magyar levegő is van. Ilyenek Szigligeti egy-két darabja, pl. *Fenn az ernyő ninesen kas* (1858) és a *Házassági három parancs* (1855). Az utóbbi nem vígjáték, mint maga a szerző nevezte (*Liliomfiját* is annak mondta), hanem igen ügyes bohózat. Magyar a leve-gője Kövér *Hűség hűtlenségből* (1856) c. vígjátékának, s külön-nösen a Szigetiének (*Falusiak*, 1858), melynek aranyos, régimódi, jóhumorú urabácsi alakja törülmetszett magyar, s lelke az egész mulatságos darabnak, melyet akkor aktuális, hazafias irányzata is rokonszenvéssé tett.

Drámaírodalmunk, mint mondtunk s ebből a kis áttekin-tésből is látjuk, nem vetekedhetik sem verses költészetünkkel, sem prózai elbeszélő irodalmunkkal minőség és mennyiség tekintetében. Alkotásai legfeljebb jó középszerűek, ma már egyik sem él és hat igazán.

A mondtakkal már előre rámutattunk regény- és novella-irodalmunk jelentőségére, mely a részletes tárgyalás folyamán mind jobban ki fog tűnni. Itt csak egy körülményt emelünk ki, hogy a regény- és novellaanyag hogyan viszonylik mennyi-ség tekintetében verses költészetünk és drámaírodalmunk anya-gához. Hasonlítsuk össze pl. Jókai *Könyves Kálmánját* (tehát egy színdarabot), *A nagyidai cigányokat* (tehát egy hosszabb verses elbeszélést), Tompa Mihály verseinek II. kötetét (1854) Jókai *Egy magyar nábobjával* (az első négykötetes kiadás 581 lap), vagy *Egy bujdosó naplójával* (tehát egy novellás-kötettel, melynek első kiadása 212 lap) s rögtön látjuk, hogy a három első terjedelem dolgában eltörpül a másik kettő mellett, nemcsak nagyobb lapszámánál, hanem a lapoknak szavakkal való tel-tségénél fogva is. Vagy hasonlítsuk össze a Hölgyfutár egy-egy száma rövid versének terjedelmét a benne közölt több sűrű

nyomású hasábra terjedő novelláéval (s gondoljuk el, hogy a Hölgyfutár tíz évfolyama kb. 3000 számra terjed) s ugyanezt fogjuk megállapítani. Regény- és novellairodalmunk tehát verses és drámai irodalmunknál hasonlíthatatlanul nagyobb — 222 kötet regény és 2629 novella — s így szépirodalmunknak terjedelem tekintetében legnagyobb része. Ugyanez az arány természetesen minden korban és minden irodalomban.

SZINNYEI FERENC.
